

Джерела та література

1. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 123. Зернов Дмитро Степанович.
2. ДАХО. Ф. Р-1682. Харківський політехнічний інститут. 1916–1930 рр.
3. Журило Д. Ю. Становление и развитие Харьковского Технологического института в конце XIX начале XX века : монография / Д. Ю. Журило. Харків : Підручник НТУ «ХПИ», 2016. 264 с.
4. Історія Харківського технологічного інституту в особах. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/PREPODAVATELY.html>.

ДО 170-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА ІВАНА МИХАЙЛОВИЧА ПОНОМАРЬОВА

Кабачек В., Бєлєвцов В.

Національний технічний університет «ХПИ» (м. Харків)

Іван Михайлович Пономарьов народився в 1852 р. в Іркутську. Спочатку він закінчив комерційний інститут в Санкт-Петербурзі, а потім вступив до Санкт-Петербурзького технологічного інституту на хімічне відділення. Але через два роки навчання Іван Михайлович продовжив здобування освіти за кордоном. Він навчався в Цюріху і Парижі, Бонні і Геттінгені. Ступінь доктора хімії І.М. Пономарьов отримав в Геттінгенському університеті. З 1876 р. він вже завідував хімічною лабораторією Новоросійського університету, а згодом, після захисту в 1878 р. магістерської дисертації, працював приват-доцентом, у тому ж університеті [1, арк.13].

У Харківський технологічний інститут Іван Михайлович перевівся в 1887 р., після звільнення через хворобу з ХТІ ад'юнкт-професора О.П. Ельтекова і переведення у столицю М.М. Бекетова, який став академіком Імператорської Академії наук. З цього ж року І. М. Пономарьов виконував обов'язки секретаря Навчального комітету. У 1891-1900 рр. і в 1904-1905 рр. Іван Михайлович виконував обов'язки помічника директора Інституту [2, арк.15].

Цікаво, що в 1899 р. Іван Михайлович, займаючи посаду помічника директора Інституту, вже мав чин дійсного статського радника (до нього зверталися «Ваше превосходительство») і був за чином вище тодішнього директора ХТІ Дмитра Степановича Зернова, який був лише статським радником (до нього зверталися «Ваше высочородіє»). Таке становище зберіглося і надалі.

Сучасники одноставно відзначали виключно чуйний характер Івана Михайловича, його невтомну схильність створювати і творити благо. Він допомагав усім, кому міг: влаштовував долі малознайомих людей за кордоном, допомагав їм порадою і матеріально, клопотав, пояснював і ніколи не вважав негожим допомогти зняти житло або відшукати репетитора для успішного вступу малознайомої людини до вишу. Єдине, що він собі іноді дозволяв, так це добродушно пожартувати над наївністю питань, які нерідко йому задавали.

Ще будучи студентом, Іван Михайлович не шкодував часу для того, щоб знайти хоч невелику, але оплачувану роботу або приватні уроки для своїх однокашників, яких не могли матеріально підтримати з дому.

Мало, що змінилося, коли Іван Михайлович став професором ХПТІ і ХТІ. Студенти частенько приходили до нього за порадою або за допомогою. І ніхто не йшов від нього в образі. Нерідко професор допомагав «своїм дітям» (як він називав студентів) з особистих коштів. Цікаво, що студенти, знаючи про таку звичку Івана Михайловича, намагалися звертатися до нього з матеріальними питаннями рідше. (Своїх дітей у Івана Михайловича не було і всю невитрачену батьківську любов він без залишку дарував студентам.) І. М. Пономарьов володів феноменальною пам'яттю – він пам'ятав в обличчя всіх студентів інституту (а їх було близько 1000), пам'ятав всі заборгованості студентів з кожного предмету і по-батьківськи критикував неуспішних. Після зауваження директора неуспішному студенту: «що ж ви, голубчик, підводите мене і ганьбите Інститут?», навіть самі недбайливі студенти намагалися виправити свою оцінку.

Будучи ревним шанувальником репетиційної системи навчання студентів, керуючись принципом «повторення – мати навчання», Іван Михайлович задовго до іспитів вказував студентам на необхідність серйозної підготовки для їх успішної здачі. Можна сперечатися про прогресивність репетиційної системи навчання студентів або доводити її регресивність і непотрібність. Проте факти свідчать про те, що найбільш сильні і підготовлені інженери, випускники ХПТІ–ХТІ, навчалися саме за репетиційною системою навчання...

Іван Михайлович, безсумнівно, володів винятковим педагогічним талантом: він умів відчитати недбайливого студента, не підвищуючи голосу, не принижуючи співрозмовника, без погроз і умовлянь.

Протягом всієї педагогічної діяльності І. М. Пономарьову були властиві цілеспрямованість і енергійність, терпіння і тактовність. Посідаючи посади помічник директора Інституту, а згодом, і директора, він приймав сотні студентів з найрізноманітніших питань. Іван Михайлович був досить суворим керівником, але властиві йому такт і інтелігентність завжди вели до того, що він не ображав навіть винного студента або співробітника.

Залишається тільки дивуватися, як Іван Михайлович управлявся не тільки з навчальною роботою, а й зі студентськими сходками і страйками, активною роботою в Господарському комітеті інституту, участю в будівництві корпусів інституту – листування з організаціями, спілкування з підрядниками, постачання матеріалів, приймальні роботи, усуненням недоліків та іншою малопомітною, але потрібною роботою. Одне листування про відкриття кредиту на добудову та облаштування хіміко-технічної та інженерно-механічної лабораторій чого вартє! Необхідно було оперувати знаннями економіки, будівельної справи, юриспруденції, щоб вирішувати ці питання.

Він брав участь в обговоренні Статуту Київського політехнічного інституту, керував науковим гуртком студентів. Саме під його керівництвом будувалася лабораторія для інженерів-механіків. Щоправда, довести будівництво до кінця Іван Михайлович не встиг. Але ж була ще й викладацька діяльність. І. М. Пономарьов викладав студентам першого курсу неорганічну хімію (у той час вона називалася «мінеральною») та органічну хімію студентам другого курсу. Був він спочатку членом, а потім і головою «екзаменаційних комісій для випробувань студентів 5 курсу» (аналога сучасної Державної екзаменаційної

комісії). Вільного часу у Івана Михайловича майже не було. Незважаючи на це, йому вдалося написати і опублікувати фундаментальну роботу «Про нову хімічну номенклатуру» та лекції «Курс органічної хімії». Учніми Івана Михайловича були М.Д. Зуєв, С.О. Фокін, О.І. Шеліхов, О.В. Терещенко, П.Є. Попов, Є.Є. Фарафонов, медик М.В. Країнський та інші [5, с.6].

25 лютого 1905 помічник діректора ХТІ Іван Михайлович Пономарьов був призначений директором Інституту. Але, на жаль, вже 24 серпня 1905 він пішов з життя [4].

Сучасники відзначали принциповість І.М. Пономарьова у викладанні хімії. Він вимагав від студентів чіткого знання основних законів хімії, розуміння основних хімічних теорій і був суворим викладачем. Інший видатний хімік, проф. М.О. Чернай писав: «я часто бачив, як студент, який вивчив його записки або керівництво [з курсу] від дошки до дошки і використавши на репетиціях всю дошку під формули, був Іваном Михайловичем атестований, як недостатній, за те, що хоча формули і було написано, але закони, на яких засновані ці формули, студентом не були засвоєні і висновки з хімічних законів він не міг зробити» [5, с.4].

Викладав же Іван Михайлович віртуозно. Він охоче ілюстрував дослідами свій виклад предмета і не зрозуміти його було досить складно. Були видані курси лекцій проф. І.М. Пономарьова, які були улюблені і читалися студентами. У 1902 р. керівництво Ветеринарного інституту запросило проф. І.М. Пономарьова читати лекції з неорганічної хімії і проводити практичні заняття з аналітичної хімії. При наявності в Харкові Імператорського університету з чималою кількістю хіміків, така довіра ще раз доводила найвищий рівень Івана Михайловича, як викладача [3, с.28].

На жаль, як директор ХТІ Іван Михайлович не встиг себе проявити повною мірою. Безумовно, рубець на шляхетному серці цього видатного вченого і педагога залишило закриття Інституту, внаслідок заворушень, у березні 1905 р. Можливо, це прискорило відхід з життя четвертого директора Харківського технологічного інституту, який залишив після себе виключно добру пам'ять. Зла доля дозволила йому бути у руля ХТІ рівно півроку... Попри закриття інституту, студенти на руках несли тіло директора у останній шлях.

Саме І. М. Пономарьову довелося усувати наслідки т. зв. «шиллерівської історії». Він встигнув зробити перші кроки з відновлення призупинених занять, з повернення в ХТІ висококваліфікованих викладачів і лаборантів.

Джерела та література

1. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 770. Харківський технологічний інститут. 1885-1916 рр., оп. 1, спр.110.
2. ДАХО. Ф. 770, оп.1, спр. 402.
3. З історії української науки і техніки. Хрестоматія-посібник / [Співавт. – укладачі В. І. Онопрієнко А. А. Коробченко, О. Я. Пилипчук, С. П. Руда, Л. П. Яресько]. Київ : Академія наук вищої школи України, 1999. 171 с.
4. Історія Харківського технологічного інституту в особах. Режим доступу: <http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/PREPODAVATELY.html>.
5. Чернай А.Н. Биография Ивана Михайловича Пономарева. *Журнал Русского Химического общества*. Т.44. 1912. № 1. С.1-8.